

INTRODUCCIÓ

L'estudi que presento intenta ser una aproximació a la història d'un monestir cistercenc femení, Santa Maria de Valldaura, situat a la Catalunya pre-pirinenca, en la comarca del Berguedà, terme d'Olvan, des dels seus inicis a l'any 1241 fins a finals del segle XIV, quan es traslladat a la ciutat de Manresa.

L'església romànica junt a la masia de Valldaura, lloc que ocupà el monestir, encara es pot veure i visitar avui. És una casa de colònies per a nenes i nens de la parròquia de Santa Maria de Valldaura de Manresa. El 4 de juliol de 1994 una part important del Berguedà s'incendià. Les nenes i nens de la parròquia de Santa Maria de Valldaura de Manresa estaven allí passant uns dies de vacances i, potser això va ajudar que no es cremés. Quan vaig poder visitar-lo finalment a primers de setembre, el camí des d'Olvan vers Valldaura per entremig de boscos i masies, era completament cremat; uns 4 kilòmetres el vaig fer en cotxe, i a peu uns cinc kilòmetres, i així vaig poder arribar fins a l'ermita-capella. Em va impressionar. Al costat hi havia una masia i al costat una altra casa, vaig sentir el mur d'una vaca i vaig cridar hi ha algú aquí. Recordo que va sortir un pagès, era en Joan de Vallaura, que molt amablement em va confirmar que era l'església de l'antic monestir de Santa Maria de Valldaura, i em va anar ensenyant el seus voltants. Mentres feia el recorregut vaig pensar, què feien un grup no massa gran de dones allí, unes dotze o setze a tot estirar, set-cents cinquanta tres anys abans com a mínim?

Des dels inicis pensava que volia investigar i introduir-me en fer història de les dones. Així que buscant documentació i temes, hi havia la possibilitat de consultar a l'"Archivo Histórico Nacional de Madrid" la documentació pertanyent al monestir de Santa Maria de Valldaura, i no m'ho vaig pensar.

Haig de dir que la pròpia documentació, tant jurídica, em va fer repensar la decisió. Però, la preparació bibliogràfica del tema i sobretot el descobrir els segles XII i XIII, la riquesa espiritual, els canvis socials, les veus de les dones escriptores d'aquests segles, em va enamorar. Com diu Martín Alvira tot citant a G. Duby en parlar de la guerra: "La Europa de los siglos XI al XIII és un escenario especialmente adecuado para el análisis del fenómeno de la guerra desde múltiples puntos de vista". Potser per contraposició o complement, a mi em semblà també un escenari especialment adequat, quasi excepcional, per parlar de l'entorn espiritual i els seus moviments i, de les dones que hi van participar.

L'estudi té tres objectius que han generat tres parts ben diferenciades: el primer és la mirada i descripció de l'entorn espiritual de les dones en els segles XI, XII i XIII especialment i, la incorporació de les dones en els nous moviments espirituals lligat a la seva vinculació a la nova orde del Cister creada l'any 1098. Un segon objectiu és l'anàlisi monogràfic de la comunitat de monges de Santa Maria de Valldaura de l'Orde Cister, des de la seva fundació l'any 1241 fins l'any 1399, amb la reconstrucció de la seva *Collecció diplomàtica* de dos-cents trenta-un documents, en la seva major part inèdits. Un tercer objectiu és introduir el tema de la clausura i la llibertat de les dones en els monestirs femenins a partir del segle XIV, particularment en el Cister femení, i Santa Maria de

Valldaura en concret, tot seguint els camins, els fets, les amonestacions, els moments que visqueren des del primer terç del segle XIV, com reflecteix la documentació del monestir.

Així doncs, la primera part és l'estudi de la incorporació de les dones a l'Orde del Cister, els seus orígens i els passos més interessants i concrets, precedit d'una reflexió sobre l'excepcional, ric i canviant entorn espiritual que es visqué a la Europa occidental en els segles XII i XIII, especialment dels nous moviments espirituals, la resposta i participació de les dones medievals, i també els de l'Església i l'entorn social i la conflictivitat que es va generar en aquells anys. Un segon pas l'he centrat i situat en escoltar les pròpies veus de les dones, d'escriptores medievals, veus místiques i espirituals, veus observadores, veus de dones organitzadores també, que ens ajuden a entendre com varen viure, crear algunes i participar en aquests moviments espirituals, i situar l'entorn social, per tal de fer més visual i real dos temes de fons: la història de les dones i l'espiritualitat de les dones medievals.

Un tercer pas ha sigut abordar el moviment cenobític i monàstic, les petites comunitats de dones i els orígens del Cister i especialment el monacat femení, els passos precedents, com les eremites, els camins seguits i l'entroncament i manifestació vers l'espiritualitat femenina en les petites comunitats monàstiques, com a procés de canvi des de Alta Edat Mitja. El sistema de lligam, de vinculació de les dones a l'Orde del Cister, funcionament i relació amb les seves cases-mares, com a forma de govern i gestió. La seva expansió, disseminació i afiliació a Catalunya.

La segona part de l'estudi, l'he centrat en l'anàlisi monogràfic del monestir cistercenc de Santa Maria de Valldaura des dels seus orígens l'any 1241 fins l'any 1399. He consultat, buidat i analitzat els fons documental del AHN., Secció Clero, fons de Santa Maria de Valldaura d'Olvan, un total de 170 documents. També he recercat en altres arxius propers al monestir, com Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, el de Solsona i el de Vic, l'Arxiu Municipal de Manresa, i d'altres com Arxiu dels FFMM. de Barcelona, Arxiu Secret del Vaticà, Arxiu Diocesà de Tarragona, i el de Barcelona, Arxiu del Reial Monestir de Montserrat, Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu Històric Comarcal d'Igualada, i especialment l'Arxiu de la Corona d'Aragó com aportació complementària i bàsica a la documentació del propi monestir. Un total de 231 documents, la majoria inèdits, dels segles XII, XIII i XIV relacionables amb el monestir.

En primer lloc, he estudiat el context històric i geogràfic en què es va fundar el monestir a la zona del Berguedà des d'inicis del segle XIII. La reconstrucció de la fundació del monestir, orígens de la comunitat i els anys previs a la filiació al Cister; acords i pactes entre l'Orde, el bisbat d'Urgell i les famílies i dones nobles de la zona interessades en la seva fundació o afiliació del monestir a l'Orde del Cister.

Un altre pas ha sigut destacar, descobrir i parlar de les dones nobles fundadores i protectores del monestir, seguit de l'estudi de la comunitat cenobítica: les abadesses i la vida de la comunitat monàstica, els càrrecs i el repartiment de les diferents tasques, fent una aproximació a les diferents fases que va viure el monestir.

El darrer pas en aquesta segona part ha estat l'estudi i anàlisi de la ruptura i separació de la comunitat i monestir, un procés, una violència de poder i gènere, cercant les causes de la crisi i conflicte, un fet que hem d'observar o considerar com excepcional; en el que intervenen els bisbats d'Urgell, el Metropolità de Tarragona, la vila de Berga, i la pròpia Orde, i indirectament el bisbat de Vic i els senyors de la baronia de la Portella i de Pinós. Conflicte que finalitza l'any 1342 amb la fundació d'un nou monestir a la vila de Berga, Santa Maria de Montbenet, mentre que el monestir de Santa Maria de Valldaura continua a Olvan fins l'any 1399, on després d'anys de pobresa i pesta es traslladat a la ciutat de Manresa. En aquest darrer apartat he afegit també un recorregut, un itinerari i anàlisi del fet de la imposició creixent de la clausura des del segle XIII fins a final del segle XIV per part dels diferents responsables i interventors: la pròpia Orde del Cister i el papat, com un altre punt i motiu de fons per ajudar a entendre i a resituar el monestir.

La tercera part de l'estudi presento una anàlisi del procés de formació, estructura, explotació i govern patrimonial del monestir, les seves fases d'evolució i repartiment geogràfic del patrimoni, amb les dades més interessants, i també el seu lligam amb els llinatges més importants de la zona, els Portella, els Berga, els Cardona i també els Pinós, els Lluçà, i altres famílies més indirectes i de zones allunyades. La comunitat de Santa Maria de Valldaura es degué trobar amb problemes específics d'explotació i govern del patrimoni. Utilitzant segurament un sistema mixt d'explotació, de censos i arrendaments i entregues en alou.

Vull aprofitar les meves darreres paraules per agrair a totes les persones que al llarg del treball m'han ajudat i animat a seguir endavant, a realitzar aquest treball, la tesi doctoral.

En primer lloc, agraiexo molt sincerament a la doctora Mª Milagros Rivera Garretas que m'hagi dirigit la tesi doctoral, en la dedicació d'hores i hores incansablement, en la tutela i direcció, en els seus suggeriments, crítiques i sobretot obert diàleg i la seva implicació vers la història de les dones. Ha sigut un verdader privilegi haver treballat amb ella i en una investigació d'un segle tan suggerent com el XIII i part del XIV.

Agraiexo també a les companyes del grup d'Investigació de Duoda, per la seva ensenyança, ajut, el gust de treballar amb elles, la il·lusion i l'estima demostrada vers la investigació en la història de les dones encara avui tan afeblida, poc coneguda i defensada. Prometo que seguiré en aquest camí en el què pugui aportar; és una obligació com a dona i historiadora.

Així mateix vull expressar el meu agraïment a totes les persones de la Biblioteca de la Institució Milà i Fontanals del Consell Superior d'Investigacions Científiques de Barcelona. Al personal de la Biblioteca d'Humanitats de la Universitat de Barcelona, per la seva solidaritat i ajuda. Com també a la responsable del "Fons de reserva" de la Biblioteca de Catalunya, al personal de la Biblioteca Balmesiana de Barcelona. Al senyor Miguel Lirio per la seva inestimable ajuda informàtica. I al personal dels diferents arxius consultats.

I molt especialment al meu espòs, Joaquim Gomis Sanahuja, pel seu alè, estima i paciència i als meus pares. I a totes les dones que he conegut i han anat passant i deixant al llarg de la vida un exemple, un símbol, una vivència, una estima.